

PERİBACALARININ TURİZM BAKIMINDAN ÖNEMİ

Importance of Fairy Chimneys (Earth Pillars) in Tourism

Doç. Dr. Suna DOĞANER*

ÖZET

Peribacaları dünyada ender görülen bir yerşeklidir. Doğa turizminde görsel olarak değerlendirilen peribacaları, Ürgüp-Göreme yöresinde biçim, renk, yoğunluk ve boyutları açısından yüksek değere sahip bir çekim gücü oluşturur. Turizmde en çok ilgi çeken vadiler Göreme-Ürgüp-Avanos arasında ve yakın çevresinde yer alan Göreme, Zelve, Kızıl, Devrent, Kılıçlar, Güllüdere, Güvercinlik, Bağlıdere, Görkün dere, Zemi dere, Pancarlık, Halaç dere vadileridir. Bu üçgenin dışında kalan diğer vadiler ise, İhlara, Açısaray, Yeşilöz, Soğanlı ve Güzelöz vadileridir.

Ürgüp-Göreme yöresinde hakim kayaların yumuşak, kolay oyulabilir özellikteki volkanik tüflerden oluşması nedeniyle, yamaçlar, peribacaları ve yeraltı oyularak yerleşim amacıyla kullanılmıştır. İnsan eliyle oyulmuş vadiler ve peribacaları yerleşim tarihinin izlerini taşıması açısından kültür turizminin, kilise ve manastırlar inanç turizminin konusu içine girmektedir. Peribacalarının yayılışı kırsal yaşamı izleme olanağı da vermektedir. Bu nedenle yöre kırsal turizm açısından da ilgi çekmektedir.

Peribacalarının geniş bir alana yayıldığı Ürgüp-Göreme yöresi 1960'lı yılların başında dış turizme açılan ilk yerlerden birisidir. Turizmin gelişimi birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında turizmin ana kaynağı olan peribacalarının korunması gelmektedir. Göreme ve Zelve vadileri dünyanın olağanüstü güzellikte doğal ve kültürel yerlerinden birisi olarak tanınmıştır. Bu alan 1985 de Dünya Kültür Mirasına dahil edilmiş, 1986 da Ulusal Park olarak korunmaya alınmıştır.

ABSTRACT

Fairy Chimneys are quite a rare landform all over the world. These landforms evaluated in visual respect in nature tourism constitute an attractive force of high values in Ürgüp-Göreme district in regarding form, color, intensity and dimensions. Göreme, Zelve, Devrent, Kızıl, Güllüdere, Bağlıdere, Killik, Güvercinlik, Görkün creek, Zemi creek, Pancarlık and Halaç creek valleys between Göreme, Ürgüp and Avanos and in their near surrounding are mostly attractive points for tourism. İhlara, Açısaray, Yeşilöz, Soğanlı and Güzelöz valleys in the next are other valleys remaining out of this triangle.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

By reason that most of the rocks in Ürgüp-Göreme district are soft and easy to engrave volcanic tuffs, the hill sides, the fairy chimneys and the underground were used for settlement purposes by way of engraving. The valleys and fairy chimneys were engraved by men are considered to be comprised by culture tourism as they are traces of ancient settlements and furthermore the churches and monasteries can be considered within religious tourism. Location of the fairy chimneys also allows observation of rural life produces a potential for rural tourism.

Ürgüp-Göreme district where the fairy chimneys cover a large area are one of the places initially opened to tourism in the beginning of 1960s. However, development of tourism has inevitably brought some problems together. Protection of the fairy chimneys, the main resource of touristic activity in the region shall be leading necessity with this point of view. Göreme and Zelve valleys were recognized as one of the extra-ordinary beautiful, cultural and natural places on earth. This area was included in the World's Cultural Inheritance in 1985 and was placed under protection as a National Park in 1986.

Giriş

Yeryüzünde ilginç ve ender görülen yerçekli, bitki, şelale vb. doğanın sağladığı koşulların hazırlamış olduğu doğal görünümün başlıca çekici unsurları, doğa turizminin başlıca kaynaklarıdır. Bunlar turizmde, bir yeri diğerinden ayıran özellik olarak, başlıca çekim gücünü oluştururlar. Bunlar arasında doğanın milyonlarca yılda oluşturduğu, insan gücüyle yapımı olanaksız olan yerçekilleri, jeolojik dönemlerin belgeleri olarak araştırmacıları çektiği kadar, şehir yaşamından doğaya yönelen insanları da büyük ölçüde çekmektedir.

Doğa turizminde görsel kaynak olarak kullanılan ve "doğa anıtları" olarak kabul edilen yerçekillerinin başlıca çekim gücü oluşturduğu yerler arasında, Ürgüp-Göreme yöresinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu yöre birkaç yönden turizmin ilgi alanı içine girmektedir. Jeomorfolojide "peribacası" adı verilen volkanik aşınım şekilleri "doğa turizmi"nin konusu içine girerken, yörede yamaçların, yeraltının ve peribacalarının içlerinin oyularak yerleşim yeri olarak kullanılması "kültür turizmi"nin, aynı şekilde yumuşak tüfler oyularak yapılan kilise ve manastırlar "inanç turizmi"nin konusu olmaktadır.

Peribacalarının Doğa Turizmindeki Yeri

Peribacaları, volkanizma sonucu (Erciyes D., Hasan Dağı, vb.) çıkan küllerin oluşturduğu tuf örtüsü ve bunları örten veya aratabakalı olan lav (andezit, bazalt vb.) ve ignimbritlerin oluşturduğu topoğrafyada, volkanik faaliyetin sona ermesinden sonra devamlı yağışlarla birlikte, geniş ölçüde aşınım sonucu

oluşmuş ve gelişmişlerdir⁽¹⁾. Doğa turizminde başta gelen önemi, dünyada bu kadar geniş alana yayılmış, ender bir yerşekli olmasıdır. Oluşumlarını hazırlayan jeolojik, jeomorfolojik ve paleoklimatolojik koşulların bu çevrede biraraya gelmesi, bu yerşekillerini oluşturarak, Ürgüp-Göreme yöresinin dünya çapında önemli bir turizm alanı olmasını sağlamıştır.

Doğa turizminde görsel açıdan değerlendirilen yerşekilleri, Ürgüp-Göreme yöresinde biçim, renk, yoğunluk ve boyutları açısından yüksek değere sahip bir çekim gücü oluşturur. Doğal görünüm içinde peribacalarının gösterdiği biçimsel farklılıklar görsel açıdan önem taşımaktadır. Gövdeleri geometrik olarak koni veya silindirik biçimde, simetrik veya asimetrik, tek veya ikili üçlü birleşik gövdeli, başlıklı veya başlıksız, ikili üçlü başlıklı gibi farklı biçimlerde olabilirler. Birbirine benzer peribacaları, aynı yerde toplanırken, farklı yerlerde koşullar değiştiğinden biçimler de değişmektedir. Peribacalarının gösterdiği biçimsel farklılıklar, gövdeyi oluşturan kayaç türüyle açıklanmaktadır. Gövdeyi oluşturan kesim tek bir kayaç türünden oluşuyorsa, gövde koni biçiminde olmaktadır.⁽²⁾ Yatay konumlu tabakaların bulunduğu alanlarda peribacaları, düzgün silindirik gövdeye sahiptir. Tabaka eğimiyle yamaç eğimi arasında belirli bir açı varsa asimetrik gövdeli peribacaları gelişmektedir.⁽³⁾ Tüfleri örten lav akıntılarının (bazalt, andezit), bulunduğu yerlerde, aşınımına dirençli bu sert tabakanın çatlaklar boyunca incelenmesi, ana tabakadan kopması sonucu, başlıklı peribacaları oluşmuştur. Bağlıdere ve Görkün deresi vadilerinde silindir gövdeli ve başlıklı, Alibağı mevkiinde asimetrik koni gövdeli, Paşabağı mevkiinde Keşişler vadisinde simetrik koni şekilli, bitişik gövdeli ikili üçlü başlıklı, Çatakkaya mevkiinde ikisi bitişik üç adet koni biçimli ve başlıklı peribacaları ilgi çekicidir (Foto 1 ve 2). Peribacaları arasında, doğanın heykeltraş olarak yonttuğu, çökmüş deve, fok balığı, veya çeşitli hayvanlara benzetilen şekiller, insanların hayal gücünü çalıştırmaktadır. Dervent vadisi bu türlü garip şekiller bakımından oldukça zengindir.

Turizm açısından diğer bir çekici özellik, çevrede ve vadilerde, beyaz, sarı, pembe, gri, siyah gibi açık ve koyu tonların yarattığı renk çeşitliliğidir. Kayaçların kimyasal bileşimiyle ilgili olan bu renkler, tek başına geniş alanlar kapladığı gibi, bazı yerlerde birarada görülürler. Ürgüp formasyonunda tesbit edilen beyaz, kırmızı ve ayrıışmış riyolitik tüfler ve Avanos çevresinde kızıl kumtaşı-killi seri, çevrenin renklerini vermektedir.⁽⁴⁾ Beyaz riyolitik tüflerin yayılış alanlarında, yüzeyde dirençli tabakaların olmadığı alanlarda, geniş anlamda badlands topoğrafyası (kırgıbayır) denilebilecek keskin veya yuvarlak sırtlı şekiller geniş alanlarda bembeyaz dalgalar halinde uzanırlar. Sarımsı-beyaz renkli peribacaları ayrıışmış riyolit tüflerin, kırmızı ve pembe renkli olanlar ise

(1) Ö.SÜR, Türkiye'nin Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, (Ankara, 1972) s. 52.

(2) Ö. EMRE-Y. GÜNER, "Ürgüp Yöresi Peribacalarının Morfojenizi" Jeomorfoloji Dergisi, no.16, s.27.

(3) A.g.e., s. 28.

(4) A. ARIK, "Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi" Jeomorfoloji Dergisi, no.10, s. 141.

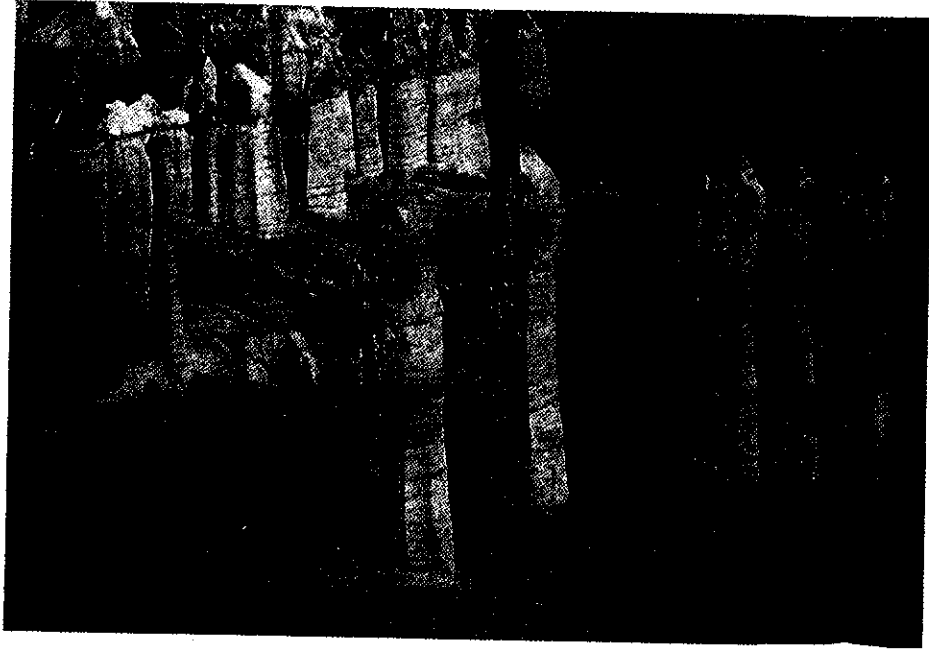

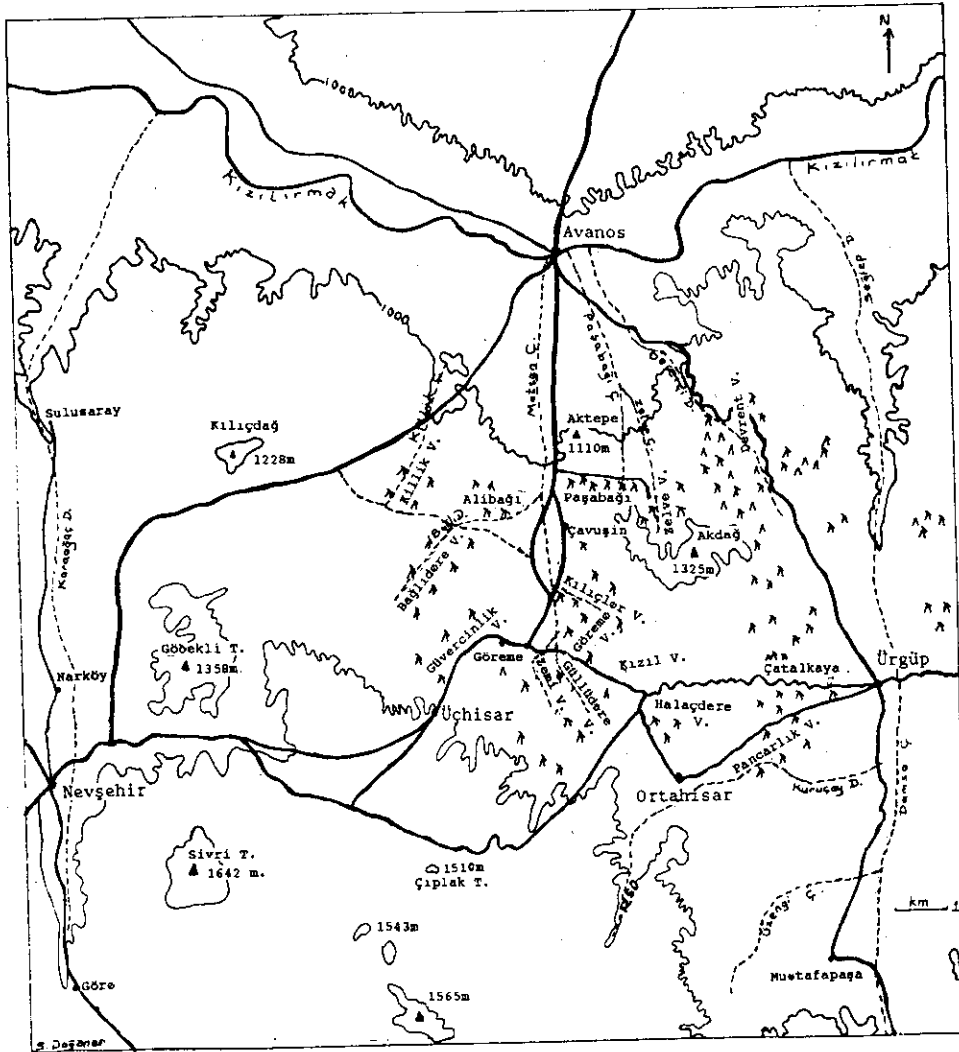
Foto: 1- Bağlıdere vadisinde silindirik gövdeli ve başlıklı peribacaları.
Photo: 1- Cylindrical shaped fairy chimneys in Bağlıdere Valley.

Foto: 2- Çatalkaya mevkiinde koni gövdeli ve başlıklı peribacaları.
Photo: 1- Conical shaped with capstone fairy chimneys in Çatalkaya location.

kırmızı riyolitik tüflerin yayılış alanlarında görülür. Devrent vadisinde pembe renkli peribacaları bu vadiye "pembe vadi" denilmesine neden olmuştur. Kızıl vadi (veya Kızıl Çukur) de, ismini, peribacalarının kırmızımsı renginden almaktadır. Başlıklarda hakim olan siyah renk lavların (bazalt) rengi olarak dikkat çeker. Bu görünümüyle yöre toprağın bütün renklerinin yer aldığı bir tablo gibidir.

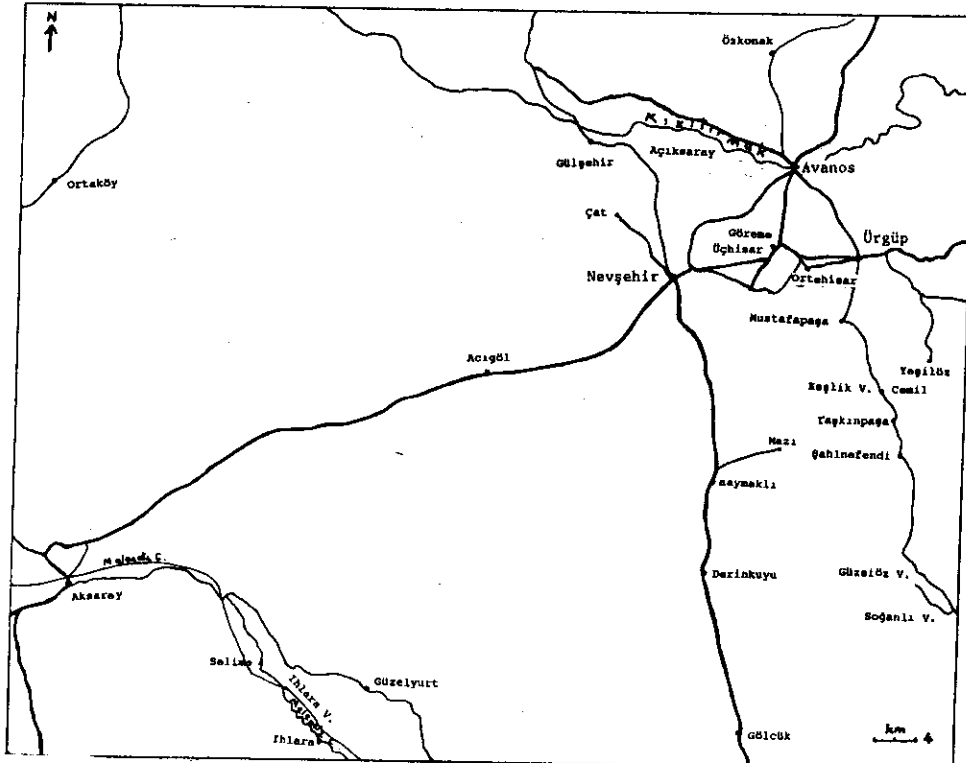
Yörenin bir diğer özelliği de peribacalarının Avanos-Nevşehir-Ürgüp çevresinde geniş bir alana yayılmış olmasıdır. Peribacalarının yayılış alanı batıda İhlara Vadisi'ne, güneyde ise Soğanlı Vadisi'ne kadar genişletilebilir. Peribacalarının bu kadar geniş bir alana yayılmasının nedeni, Miyosen'den Ku-

Şekil: 1- Ürgüp-Göreme-Avanos arasında peribacalarıyla ilgi çeken vadiler.

Figure: 1- Valleys With Interesting Fairy Chimneys Between Ürgüp, Göreme and Avanos.

aterner sonlarına kadar devam eden volkanizmanın geniş bir alanı etkilemesidir. Batıda Ihlara Vadisi çevresinde Hasan Dağı, Ürgüp çevresinde Erciyes Dağı volkanizması etken olmuştur. Uygun koşulların biraraya geldiği yerlerde peribacaları yoğunlaşır, bu bakımdan Göreme-Ürgüp-Avanos üçgeni ve çevresinde peribacalarının yoğunlaştığı görülür. Peribacalarının yoğunlaştığı yerler ismini buldukları vadideki bir dereден, en yakın yerleşmeden veya belirgin bir özelliğinden almaktadır. Turizmde peribacalarıyla en çok ilgi çeken vadiler, Göreme-Ürgüp-Avanos arasında ve yakın çevresinde yer alan Göreme, Zelve, Kızıl, Devrent (Pembe vadi), Kılıçlar, Güllüdere, Bağlıdere, Killik (veya Kaya Harmanı), Güvercinlik, Görkün dere, Zemi dere, Pancarlık, Halaç dere vadileridir. (Şekil 1). Bu üçgenin dışında diğer vadiler güneybatıda Ihlara, kuzeybatıda Açıksaray (Çat) güneydoğuda Yeşilöz, Soğanlı ve Güzelöz vadileridir (Şekil 2). Yörede peribacaları boyutları (yükseklik ve çapları) bakımından da birbirinden farklıdır. Yükseklikleri birkaç santimetreden 25-30 m. ye kadar olabildiği gibi, çaplarının da fazla olması içlerinin konut olarak kullanılmasını sağlamıştır. Boyutlarının birbirinden çok farklı olmasında, kayaç topluluğundaki çatlak sistemi, peribacasının yamaç profilindeki konumu, başlık oluşturacak sert kayaç tabakasının varlığı ve kayaç bileşimi gibi etmenler rol oynamaktadır.

Şekil 2- Peribacalarının geniş yayılış alanı.

Figure: 2- Large Dispersal Area of the Fairy Chimneys.

Tüfler, volkanizmadan önceki vadileri doldurarak yüzlerce metre kalınlığında kalın bir örtü meydana getirmişlerdir. Bu durum tüf tabakasının aşınıp gitmesini önlemiş ve yüksek peribacalarının oluşumunu sağlamıştır. Tüfün içinde kil, marn, pomza taşı gibi aşınma dirençli kayaçların bulunması, peribacalarının oluşumunu yavaşlatmaktadır. Aşınma olayı çatlaklar boyunca başladığından, çatlak sisteminin sık olduğu alanlarda küçük peribacaları oluşmuştur. En geniş çaplı ve yüksek peribacaları, oluşumun gençlik döneminin görüldüğü orta yamaç zonuun alt ucunda bulunmaktadır. Üst yamaç zonu başlangıç safhasını gösterirken, alt yamaç zonu bozulma ve yıkılmaların görüldüğü ihtiyarlık dönemini gösterir.⁽⁵⁾ Başlıklı peribacalarında başlık altındaki tüf aşınımı inceldiği zaman, başlık düşebilmektedir. Yörede bu şekilde başlıksız peribacaları bulunmaktadır. Başlıkların düşmesiyle peribacalarında aşınım devam ederek bozulma ve yıkılma görülecektir. Başlıkların boyutları da geliştiği lav tabakasının çatlak sistemi ve kalınlığına bağlıdır. Boyutları bakımından Zelve yolu üzerinde Paşabağ mevkiinde, Bağlıdere ve Görkün deresi vadisinde yüksek ve büyük başlıklı peribacaları görülmektedir. Aksaray'ın güneydoğusunda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, Selime-Ihlara köyleri arasında yaklaşık 15 km uzunluğunda yer alan Ihlara vadisi, Hasan dağı volkanizması sonucunda çıkan lav ve küllerin oluşturduğu örtüler içinde açılan, bir kanyon vadidir. Vadinin Selime-Yaprakhisar köyleri arasında sivri, koni şekilli başlıksız peribacaları bulunmaktadır.

Yörede peribacaları kadar ilgi çeken bir başka yerşekli geniş anlamda badlands (kırgıbayır) denilebilecek şekillerdir. Avanos kuzeyinde kil ve marnların üzerinde çizgisel aşındırma ile beliren bu şekiller, üzerinde koruyucu tabakanın bulunmadığı tüfler üzerinde, az eğimli yamaçlarda, yüzey aşındırmasının oluşturduğu, yuvarlak, yassı veya keskin kenarlı, oyuntu şekilleridir. Görsel olarak beyaz dalgalar şeklinde geniş alanlar kaplamaktadır (Foto. 3). En güzel örnekleri Güvercinlik ve Kılıçlar vadisinde görülmektedir. Turizmde önemli bir kaynak olan doğa görünümlerinin, izlenen yere göre farklı çekim gücü bulunmaktadır. Bu manzaraların çekim gücü en yüksek noktalarında ilginin yoğunlaşması, bu yerleri "manzara seyir yerleri" konumuna getirmektedir. Turizmde doğal güzellikler, ulaşılabilir ölçüde değer kazandığında, manzara seyir yerleri de ulaşım hatlarına bağlı kalmaktadır. Ürgüp-Göreme yöresinde de ilginin yoğunlaştığı vadiler, karayolu üzerinde veya yakınında bulunmaktadır. Biçim, renk, boyut açısından farklı özellikte peribacalarının bulunduğu vadilerin görsel olarak çekim gücü bulunduğu gibi, sadece ilginç birkaç peribacası da yoğun ilgi noktası olabilmektedir. Devrent vadisi pembe rengin hakim olduğu hayvan şekillerine benzeyen, Kızıl vadi kırmızımsı renkli, Bağlıdere vadisi sütun şekilli yüksek peribacalarıyla ünlüdür. Beyazımsı kırgıbayırlar Kılıçlar vadisinde ilgi çekmektedir. Karayoluna göre iç kısımlarda kalan vadiler daha az tanınmaktadır. Karayolu ulaşım hattı üzerinde bulunan vadiler (Devrent, Kılıçlar, Kızıl, Güvercinlik vb. vadiler) daha çok gezilmektedir. Manzara seyir noktaları da karayolu üzerindedir. İkişi bitişik, üçlü bir peribacası grubunun yer aldığı Ürgüp

(5) Ö. EMRE-Y.GÜNER, Ön. ver. s. 29.

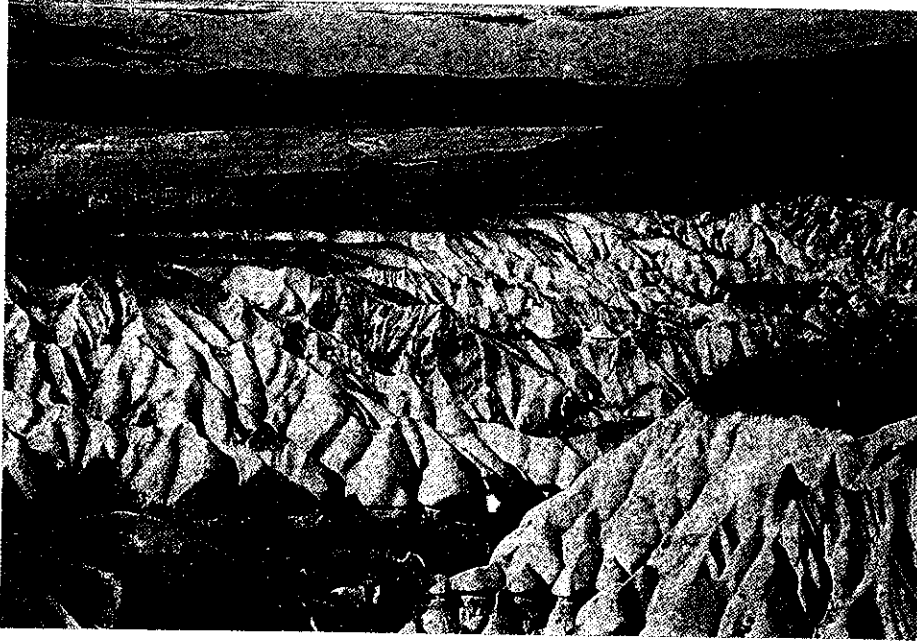

Foto: 3- Peribacaları kadar ilgi çeken badlands relief.

Photo: 3- Badlands relief, interesting as much as fairy chimneys.

batısında Çatalkaya, ilginç bir peribacası grubunun bulunduğu Çavuşin-Avanos arasında Alibağı, yüksek peribacalarının yer aldığı Göreme-Zelve arasında Paşabağı (Keşişler vadisi) mevkiileri, ilgi gören manzara seyir noktaları olmuştur (Foto. 4).

Ihlara vadisi de içinden geçen Melendiz çayının suladığı bozkır içinde yeşil, gizlenmiş, derin bir vadi olarak ve aynı zamanda yer yer yüksekliği 100 m. yi aşan, ignimbritten oluşan dik yamaçlarıyla ilgi çekici bir doğa parçasıdır. Vadinin güneyinde, Ihlara köyü merkezine 2 km uzaklıktaki Açık Hava Müzesi giriş yerindeki manzara seyir yerinden ve vadi tabanına inen merdiven basamaklarından, vadinin değişik manzaralarını seyretmek mümkündür. Yerçekillerinin manzara seyri olarak çekim gücü, değişik noktalardan olduğu kadar, günün farklı zaman birimlerine göre de değişir. Kızıl vadiye güneş batarken renklerin oluşturduğu manzara, buraya akşam üzeri ilgi çekmektedir. Peribacaları görsel olarak mevsimlere göre de farklılık gösteren çekim gücüne sahiptir. Bu özelliğiyle yöre bütün yıl boyunca turist çekmektedir.

Araç yolunun belirli kesimlere kadar sokulabildiği vadilere "atlı geziler" düzenlenmektedir. Eski çağlarda atçılığı ile ünlü Kapadokya'nın Pers kaynaklarında Katbatuka şeklinde geçen isminin "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına gel-

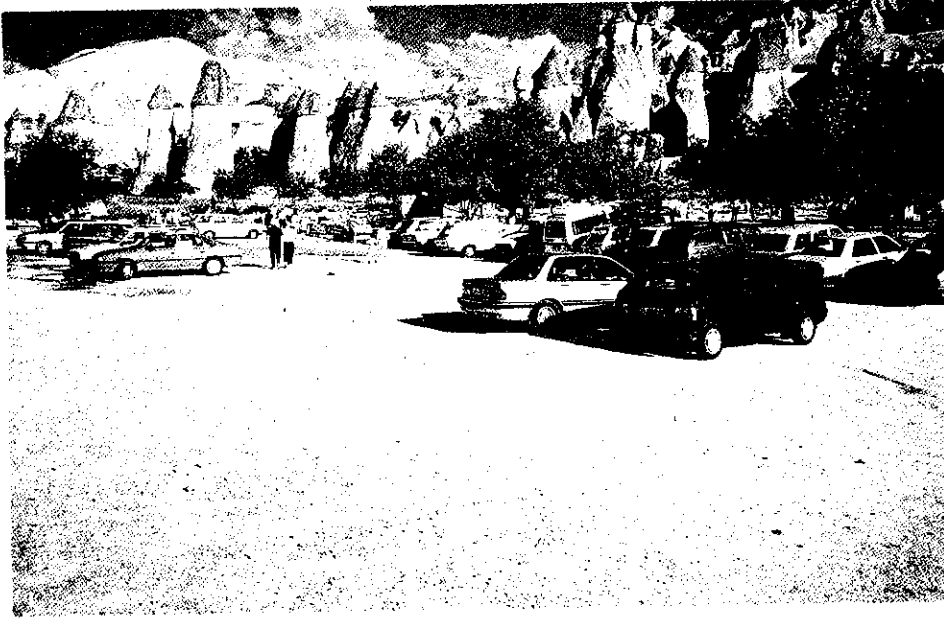

Foto: 4- Yüksek ve büyük başlıklı peribacalarının yer aldığı Paşabağ mevkiinde manzara seyir yeri.

Photo: 4- Sight-seeing place in Paşabağ location where there are high and large captioned fairy chimneys.

diği belirtilmektedir.⁽⁶⁾ Bu durum atlı gezileri daha da ilgi çekici duruma getirmektedir. Bu açıdan Kızıl vadi ve Güllüdere Vadisi ünlüdür.

Doğal görünümün toplu olarak en iyi izlendiği yüksek yerlerden en çok ilgi çekenler, kale adı verilen, aşınım sonucu ortaya çıkan ignimbrit'den oluşmuş yaklaşık 50 m. yüksekliğinde, Ürgüp-Göreme arasında Ortahisar, Nevşehir-Göreme arasında Üçhisar tanık tepeleridir. Karayolu üzerinde olduğu için daha çok kullanılan bu iki yer dışında, daha az bilinen Zelve-Ürgüp-Göreme arasında Kızılçukur, Güllüdere, Çavuşin, Zelve, Devrent vadilerine hakim, üzeri düz "mesa" özelliğinde bir tanıktepe olan Aktepe (1110 m), günün farklı zaman kesitlerinde, güneşin vadilerdeki ışık oyunlarını seyretmek için gidilen, bir manzara seyir yeridir. Fakat manzara seyri açısından havadan toplu görünüm uçak, balon turları veya yamaç paraşütü (parapent) ile daha ilgi çekicidir. Bir Fransız şirket 4-8 kişilik gruplarla 2-2,5 saat süren balon turları düzenlemektedir. Günümüzde ilgi çekmekte olan doğa sporlarından yamaç paraşütüyle (parapent), tepelerden uçarak peribacaları vadiler ve peribacalarıyla, olağanüstü güzellikte jeomorfofojik yapı seyredilebilir.

Peribacalarının Kültür Turizmindeki Yeri

Ürgüp-Göreme yöresinde hakim kayaların, yumuşak kolay oyulabilir özel-

(6) N. BAYDUR, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (İstanbul, 1970), s. 115.

likte volkanik tüflerden oluşması nedeniyle, yamaçlar, peribacaları ve yeraltı oyularak yerleşim amacıyla kullanılmıştır. Doğa ve insanın birlikte oluşturduğu bu görünüm yöreyi daha da ilginç duruma getirmektedir. Bu nedenle yörede vadi ve peribacalarını insan eliyle oyulmuş olanlar ve oyulmamış olanlar olarak iki gurupta incelemek mümkündür. İnsan eliyle oyulmamış olanlar, doğa turizminin konusu içine girerken, insan eliyle oyulmuş olanlar, yerleşim tarihinin izlerini taşıması açısından kültür turizminin, kilise ve manastırlar inanç turizminin konusu içine girmektedir.

Yumuşak kayalar mağara şeklinde oyularak yerleşim amacıyla kullanılmış, güvenliğin olmadığı dönemlerde yeraltı kat kat oyularak yeraltı şehirleri (oda, mahzen, mezar, depo, havalandırma delikleri) yapılmıştır. Yörenin toprak altı, birbirleriyle bağlantılı olduğu zannedilen, bir kısmı keşfedilmiş fakat henüz bütün katları temizlenmemiş, temizlenen katlar aydınlatılarak turizme açılmış yeraltı kentleriyle kaplıdır. Bunlardan en çok gezilenler Derinkuyu, Kaymaklı, Mazıköy, Tattarın (Acıgöl), Özkonak (Avanos) yeraltı şehirleridir. Ortahisar ve Üçhisar kaleleri de güvenlik amacıyla oyularak yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Her iki kalede artık kullanılmayan odalar ve sarnıçlarla tamamen oyuludur. Yörede 15-20 m yüksekliğindeki peribacalarının içleri, yüksekliğine göre 6-7 kat oyularak ev, barınak, depo vb. amaçlarla kullanılmıştır. Açısaray, Soğanlıdere, Göreme vadilerinde ve Üçhisar'da bu şekilde kullanılan peribacaları çoğunluktadır.

Yörede ilk Hıristiyanlar başlangıçta dinî özgürlük olmadığı için saklanmak, Hıristiyanlığın kabulünden sonra dinî yamak için toplanmış, inzivaya çekilerek dinî bir hayat yaşamışlardır. Dinî yerleşme yerleri köylerin dışında ve yakınındaki vadilerde kayalara oyulan manastır, kilise, şapel ve ihtiyaçları olan kiler, mutfak, yemekhane, keşiş evleri gibi bölümlerden oluşmuştur. M.S 8. yüzyılda Hıristiyanlıkta dinî tasvir ve resimlerin yasaklandığı dönemde bu yasağa uymayanların toplanma yeri olarak vadilerin nüfusu artmıştır. Manastır hayatının toplu olarak kalıntılarının görüldüğü vadilerden en çok ilgiyi Göreme ve Zelve vadileri çekmektedir. Tamamen dinî bir yerleşim yeri olan Göreme vadisinde fresklerle süslü kiliseler (Elmalı, Karanlık, Çarıklı ve diğer kiliseler), Kızlar ve Erkekler manastırı, mezar odaları, mahzenler keşiş yemekhaneleri, kiler, mutfak gibi bölümler bulunmaktadır. Manastırların ne zaman boşaltıldığı hakkında kesin bir delil bulunmamaktadır. 11. yüzyıla ait fresklerden bu yüzyılda kullanıldığı anlaşılıyor. Bu vadi 18. ve 19. yüzyıllarda Rum toplumları tarafından hac yeri olarak kullanılmıştır. Göreme vadisi 1950 yılında Açık Hava Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.

Manastır hayatının toplu olarak yaşandığı diğer bir vadi Zelve vadisidir. Çatal şeklinde yanyana üç vadiden ikisi birbirine insan eliyle açılmış bir tünelle bağlanmıştır. Vadi 9-13. yüzyıllar arasında Hıristiyanların önemli bir dinî yerleşim yeri olmuştur. Yamaçlara oyulmuş kilise (Üzümlü, Geyikli kilise) ve şapeller bulunmaktadır. Hıristiyanların göçünden sonra Müslümanlar tarafından da yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bu döneme ait küçük kule şekilli minaresi

olan bir mescit bulunmaktadır. Zelve vadisinde 1952 yılına kadar yerleşme olduğu bu tarihten sonra katlarda çökme tehlikesi nedeniyle boşaltıldığı bilinmektedir. Günümüzde açık hava müzesi olarak gezilmektedir. Göreme ve Zelve vadileri 6 Aralık 1985'de Birleşmiş Milletler Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı (UNESCO) tarafından Dünya'nın olağanüstü güzellikte doğal ve kültürel yerlerinden biri olarak tanınmış ve Dünya Kültür Mirasına dahil edilmiştir (Liste no. 357). Çevrede 9572 hektarlık alan 24.11.1986 tarihinde Ulusal Park olarak korunmaya alınmıştır. İhlara vadisi de aynı şekilde dinî yerleşim yeri olarak kullanılmış, vadi boyunca ignimbritden oluşan yamaçlara kaya kiliseleri oyulmuştur. Çok sayıda kiliseden 12 tanesi turizme açık bulunmaktadır. En önemlileri Ağaçalı, Pürenli seki, Kokar, Yılanlı, Sümbüllü, St. George kiliseleridir. İhlara vadisinde Belisırma'da yamaçlardaki kaya evlerinin kullanımı Zelve vadisinde olduğu gibi 1950 li yılların başına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren boşaltılmıştır. Doğa ve kültür harikası olan İhlara vadisi, Selime ve İhlara köyleri arasında 1990 yılında "Özel Çevre Koruma Bölgesi" olarak tesbit ve ilan edilmiştir. (21.11.1990 tarih ve 20702 sayılı Resmî Gazete).

Dinî yaşam kalıntıları yerleşmelerin çevresinde ve vadilerde tek veya toplu halde kilise, manastır, keşiş evleri vb. şekilde görülmektedir. Güllüdere, Halaçdere, Kızılçukur, Soğanlı, Güzelöz vadilerinde kiliseler, Açıksaray vadisinde keşiş hücreleri, yemekhane ve şapeller, Çavuşin köyü güneyinde Paşabağ mevkiinde Keşişler vadisinde keşiş hücreleri, Kılıçlar vadisinde Kılıçlar kilisesi gibi din tarihi açısından önemli yerler inanç turizmi diyebileceğimiz bir turizm çeşidine konu olmaktadır.

Yörede diğer insan eliyle yapılmış şekiller, peribacaları yüzeylerine ve yamaçlara oyulmuş gübresinden tarımda faydalanılan kaya güvercinleri (columba livia) nin yaşaması için oyulmuş güvercinlik adı verilen yuvalardır. Güvercin gübresinin bağcılıkta kullanılması, yamaçların güvercin yuvalarıyla dolmasına neden olmuştur. Bunların toplu olarak bulunduğu yerler arasında Ürgüp'ün 2 km güneyinde Üzengi deresi vadisi ve Çat kuzeyinde Güvercinlikler vadisi yamaçlara oyulmuş kat kat güvercinlikleriyle ünlüdür.

Yörede günümüzün yerleşim özelliklerinin de turizm açısından önemi bulunmaktadır. Yerleşmelerden özellikle peribacalarıyla içiçe ve litolojik yapının sağladığı yumuşak kayalar kullanılarak, kısmen yamaçlara oyularak yerleştirilen evlerin mimari yapısı yüzey şekilleriyle uyum içindedir (Göreme köyü). Yapı taşı olarak homojen ve kompakt yapıda tüfler, sarı ve pembe damarlı ignimbitler, temel taşı olarak bazalt ve andezitler kullanılmaktadır. Kullanılan kayalar rengine göre, kent dokusunun da rengini belirlemektedir. Ürgüp'te yapılarda bir renge de adını veren (Ürgüp beyazı) hakimken, Nevşehir'de sarımsı renk hakimdir. Mustafa Paşa köyündeki Rum ev mimarisi örneklerinin de kültür turizmi açısından önemi bulunmaktadır.

Hammaddesi yöreden elde edilen hediyeelik eşyalardan, Avanos'ta çanak-çömlek yapımı, Hititlerden itibaren çarklı tezgahlarda devam etmektedir. Ürgüp'te süngertaşından peribacası, güvercinlik şekilleri ve tarihi yapıların minyatürleri yapılmaktadır. Hediyeelik eşyada oniks olarak tanıtılan mermer Nevşehir dışındaki illerden getirilmektedir. Bu iller arasında Çankırı, Bilecik, Eskişehir bulunmaktadır.(7)

Turizmin Gelişimi ve Verilen Hizmetler

İnsanların inziva yeri olarak seçtikleri doğanın gizlenmeye uygun bu köşesinin, Avrupalılar tarafından keşfi, gezginlerin kitapları sayesinde olmuş, ilk gezginlere çok ilginç ve tuhaf gelen bu yerşekillerinin bilimsel açıklaması daha sonraki dönemlerde bilim adamlarının araştırmalarıyla gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda doğu ülkelerini inceleme gezisine çıkan Fransız Paul Lucas, döndükten sonra yazdığı iki eserinde yöredeki koni şekillerden ve bunların içinde yaşayan insanlardan bahsetmiş ve yöreye ait gravürler çizmiştir.(8) Charles Texier 1833 ve 1837 de gezdiği yöreden çok etkilenmiş ve eserinde geniş yer vermiştir.(9) W. J. Hamilton'da yöreye hayranlık duyarak ve bunu eserinde anlatarak tanınmasını sağlamıştır.(10) Yörenin kaya kiliselerinin geniş ölçüde tanınmasını sağlayan, 1907-1912 yılları arasında yörede çalışarak kiliseleri, manastır vb. sanat eserlerini tesbit edip, sınıflayan Gilluame de Jerphanion'dur. Yörenin geniş ölçüde tanıtımı onun eserleri sayesinde olmuştur.(11) Başlangıçta dinî özelliği nedeniyle ilgi çeken yörenin jeolog ve jeomorfologlar tarafından incelenmesi, mitolojik olarak peribacası denilen yerşekillerinin, aşınım tuf kaya konileri olduğunu ortaya koymuştur. Yörede dinî yapıların gizlenmiş olması ve araştırmalarla yakın yıllara kadar her defasında yenilerinin keşfedilmesi, yöreyi gezgin ve araştırmacılar için daha da ilginç duruma getirmiş, yeraltı yerleşmelerinin keşfi günümüzde de tamamlanmamıştır. Bu açıdan yöre gizemlerle dolu olarak ilgiyi devam ettirmektedir.

Yörenin din adamları ve araştırmacılar dışında kültüre meraklı turistleri çekmesi ve ilginin her yıl artmasıyla turizmde birtakım hizmetlerin verilmesi zorunlu olmuştur. 1950 yılında Göreme vadisi açık hava müzesi şeklinde, 1965 yılında Derinkuyu yeraltı şehri, üst katları temizlenerek müze halinde ziyarete açılmıştır. Verilen hizmetlerde ilk olarak ulaşım ve konaklama tesislerine önem verilmiştir. 1970 yılından itibaren Nevşehir'e turistik konaklama tesisleri yapılmaya başlanmıştır. Nevşehir-Kayseri karayolu üzerinde bulunması, ilk za-

(7) E. GÖNEY, "Nevşehir ve Ürgüp Yöresinde Turizm Sunusu Olarak El Sanatları" Türkiyemiz, sayı: 48, 1986, s. 24.

(8) PAUL LUCAS, 1712, Voyages du Sieur Paul Lucas fait par ordre du Roy, Dans la Grece, L'Asie Mineure, La Mecedonie et l'Afrique, Paris.

(9) CHARLES TEXIER, 1882, Asie Mineure, Description, Geographique, Historique et Archeologique. Livre VII, Capadoce: 500-577, Paris.

(10) W.J. HAMILTON, 1840, On the Geology part of Asia Minor between Salt Lake of Kodj-Hisar and Caesarea Cappadocia, London, Transaction Geological Society (2), 5, 583-597, London

(11) G.D. JERPHANION, 1936, Une Nouvelle de l'Art Byzantine, Les eglises rupestres de Capadoce, Paris.

manlar Ürgüp'ün yörenin turizm merkezi olmasını sağladıysa da 1977 yılında Nevşehir'i Ankara-Kayseri karayoluna bağlayan karayolunun Avanos'dan, geçmesi, Kızılıрмаğın iki kıyısında kurulu olan Avanos'un turizmde gelişmesini sağlamıştır. Avanos'ta çarşı kısmen turistik eşyaların satıldığı (halı, kilim, mermer, çömlek) rekreasyonel iş alanına dönüşmektedir.

Turizm hizmetlerinde en önemli gelişme motel, pansiyon, kamping şeklinde konaklama tesislerinin artmasıdır. Konaklama tesisleri tarihi evler (Mustafa Paşa'da bir Rum konağı) ve yapılar (Güzelyurt'da Rum Kızlar Okulu) restore edilerek yapıldığı gibi 1980 li yılların sonundan itibaren karayolları üzerinde büyük yatak kapasiteli 4-5 yıldızlı oteller yapılmıştır. Ürgüp'te bu şekilde lüks oteller Nevşehir ve Kayseri karayoluna, Avanos'ta Nevşehir ve Ürgüp karayoluna doğru ve Kızılırmak kıyısında, Nevşehir'de daha çok doğuya Ürgüp ve Üçhisar karayoluna doğru yapılmaktadır. Üçhisar'da tamamen kayaya oyulmuş bir otel bulunmaktadır. Yörenin 6583 olan turizm belgeli yatak kapasitesinin % 38,5'u Ürgüp, % 33'ü Nevşehir, % 14'ü Avanos'da yer almaktadır. Diğerleri Göreme (143 yatak), Gülşehir (143 yatak), Derinkuyu (64 yatak), Kozaklı (260 yatak), Üçhisar (163 yatak), Ortahisar (42 yatak), M. Paşa (118 yatak)'dadır. Eğlence ve ağırlama tesislerinin yumuşak tüfler oyularak yeraltına yapılması değişik bir turizm hizmeti oluşturmaktadır.

Yöre ulaşımında batıda Ankara-Adana karayolundan Aksaray'da ayrılan ve buradan itibaren üzerinde han kalıntılarının (Alayhan, Ağzıkarahan, Tepesidelik Han) bulunduğu eski kervan yolunu izleyen Aksaray-Nevşehir hattından faydalanır. Bu karayolu Nevşehir'den itibaren Gülşehir ve Avanos üzerinden iki yolla Ankara-Kayseri karayoluna bağlanır. Nevşehir ayrıca Ürgüp üzerinden de Kayseri'ye bağlanmaktadır. Yöre içinde Avanos-Nevşehir-Ürgüp üçgeni içinde ilgi çekici vadilere kadar ve bu üçgenin dışında ilgi çeken Derinkuyu, Kaymaklı yeraltı şehirleri ve Soğanlı vadilerine kadar karayolu ulaşımı bulunmaktadır. İhlara vadisine ulaşım, Aksaray-Nevşehir karayolundan ayrılarak vadinin batısını izleyen ve yer yer İhlara vadisinin güzelliklerini gözler önüne sererek İhlara köyüne ulaşan karayolundan sağlanmaktadır.

Yöre dış turizmde oldukça ilgi çekmektedir. 1994 yılında Nevşehir, Avanos ve Ürgüp'te turizm belgeli tesislerde 214.883 kişi, belediye belgeli tesislerde 1620 kişi konaklamıştır. Bunların 144.076'sı yabancı turisttir. (Ortalama kalış süresi 2 gün).

1993 yılında 1 107595 turist (326.966 yerli, 780.629 yabancı) Nevşehir ili müzelerini (Göreme Açık Hava Müzesi, Zelve Ören yeri, Çavuşin Kilisesi, Özkonak, Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı şehirleri) gezmiştir.

Sonuç

Peribacalarının geniş bir alana yayıldığı Ürgüp-Göreme yöresi Türkiye'de 1960 lı yılların başında dış turizme açılan ilk yerlerinden birisidir. Yöre dış ülkelerde 18. yüzyıldan itibaren dinî yerleşim yeri olarak tanınmaya başlamıştır. Peribacalarının jeolojik dönemlerin izlerini göstermesi bilim adamlarını buraya

çekmiş ve yapılan araştırmalar yörenin tanınmasını sağlamıştır.

Peribacaları doğa turizminin çekim gücü çok yüksek yerçekilleridir. Yörede peribacaları biçim, renk ve yoğunluk açısından doğanın hazırladığı nadir, muhteşem bir tablo görünümündedir.

Volkanik tüfün yumuşak özelliği yörede geniş ve yüksek peribacalarının içlerinin ve yamaçlarının oyularak kilise, manastır gibi dinsel yapılar yapılmasına olanak tanımış halk da keşişlerle birlikte volkanik tüfler içinde ev, meyve deposu ve güvercinlik oymuştur. Yumuşak tüflerin bu şekilde çeşitli amaçlarla oyulması yöreyi görünüm açısından ilginç duruma getirmiştir. Bu şekilde oluşturulan dinî yapılar, evler, yeraltı şehirleri kültür turizmi bakımından yöreye ilgi çekmektedir.

Doğa ve kültür (tarih ve din) ilişkisini birarada sunan peribacalarının kırsal ortamla bütünlük içinde olması da ilgi çekici bir etmendir. Peribacaları az nüfuslu yerleşmeler (Ürgüp 10.040, Avanos 10.010, Göreme 2452, Üçhisar 3159, Çavuşin 830, Ortahisar 3543 nüfus, 1990 yılı sayımı) çevresinde yer alması kırsal yaşamı izleme olanağı da vermektedir. Bu nedenle yöre kırsal turizm açısından da ilgi çekmektedir. El sanatları olarak çömlek, halı ve mermer hediyeelik eşya yapımı atölyelerde turiste gösteri şeklinde izah edilmektedir. Bu kırsal turizm öğeleri taşıyan hizmet, kırsal hayatı tanımak isteyen turistler tarafından ilgiyle izlenmektedir.

Turizmin gelişimi birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında turizmin ana kaynağı olan peribacalarının korunması gelmektedir. Peribacalarının bir kısmı, üzerinde oluşan doğal kabukla doğal olarak korunmaktadır. Tüffitik kayalardan oluşan peribacalarında 0-3 cm kalınlığında koruyucu bir tabaka oluşmakla beraber bu tabakanın çatlaklar boyunca düştüğü görülmektedir. Volkan külü, kil ve marn gibi kayaç türlerini içeren peribacalarında bu çeşit bir kabuk görülmez. Peribacaları doğal aşınım ile yıkıma uğradığı gibi içleri oyularak turistik ağırlama ünitesi (cafe, diskotek vb.) yapılan peribacalarının yıkımı daha kolay olmaktadır.

Turizmin verilen hizmetler bakımından gelişimi yöreyi büyük ölçüde turizme açmıştır. Fakat karayollarının doğanın milyonlarca yılda oluşturduğu vadilerin içinden geçmesi, peribacalarına büyük ölçüde zarar vermiştir (Kılıçlar vadisi, Pembe vadi). Kırsal turizmle daha çok ilgi çekecek olan yörede karayollarının vadi içlerine sokulması önlenmeli, vadi içlerini belirli hatlardan geçecek patikalar yapılmalıdır. Böylece aynı zamanda tarım alanlarıyla içiçe bulunan peribacaları gezilirken ekili alanların zarar görmesi önlenecektir. Turizmde ilgi çeken manzara seyir yerleri ve vadilerde çevre, hediyeelik eşya satan tezgahlarla dolmakta ve bunlar vadi içlerine doğru yayılmaktadır. Paşabağı mevkiinde yol kenarında başlayan bu çeşit satış yerleri vadi içinde peribacalarının çevresine yayılmıştır. Bunların Göreme, Zelve ve İhlara vadilerinde olduğu gibi vadi dışında giriş yerlerinde (otopark, büfe, hediyeelik eşya, kitap satışı vb.) toplanması gerekir.

Son yıllarda turistik konaklama tesisleri büyük kapasiteli oteller şeklindedir.

Şehir dışına ve anakarayolları üzerine yapılan bu oteller, aşınım sonucu çevrenin yüksek yerleri olarak ortaya çıkmış olan peribacalarının doğal görünümünü bozmakta ve kırsal turizmle uyum göstermemektedir. Yörede doğal görünümü ve sivil mimari yapıyı korumak için bu tesislerin motel şeklinde yapılması ve köylerde pansiyonculuğun geliştirilmesi gerekmektedir.

Tarihi yapılar kadar turizmde doğa anıtlarının da gece ışıklandırılması ilgi çekmektedir. Bu bakımdan yörede karayollarına yakın vadilerde peribacalarının gece ışıklandırılması ayrı bir çekicilik yaratacaktır.

Ürgüp-Göreme yöresinde turizm belirli vadilerde (Göreme, Zelve, İhlara) ve yeraltı şehirlerinde (Derinkuyu, Kaymaklı) yoğunlaşmıştır. Fakat yöre, geniş bir alana yayılan vadileri, kiliseleri, yeraltı şehirleri ve tarihi yapılarıyla (hanlar vb.) çok daha büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Ortalama 2 güne sığdırılan gezi programı dışında yöre, doğa ve kültür tarihi ile ilgilenen meraklı turistleri yıllarca tekrar tekrar çekecek özelliklere sahiptir.

Kaynakça:

- ARIK, A. 1981 "Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi" Jeomorfoloji Dergisi, sayı 10, s. 139-154, Ankara.
- BAYDUR, N. 1970, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1519, İstanbul.
- CHAPUT, E. 1976. Türkiye'de Jeolojik ve Jeomorfojenik Tetkik Seyahatleri (Çev. Ali Tanoğlu). İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No: 324, 314 s. İstanbul.
- EMİROĞLU, M. 1975, "İhlara Vadisi", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7 A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay. s. 45-108, Ankara.
- EMRE, Ö-Y. GÜNER, 1988, Ürgüp-Üçhisar (Nevşehir) Yöresi Peribacalarının Morfojenezi, Jeomorfoloji Dergisi, sayı. 16 s. 23-30, Ankara.
- ERİNÇ, S. 1982, Jeomorfoloji I (3. Baskı), İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No: 2931, 736 s. İstanbul
- GÖNEY, E. 1986, "Nevşehir ve Ürgüp Yöresinde Turizm Sunusu Olarak El Sanatları", Türkiyemiz, Yıl XVI, sayı: 48, s. 21-26 İstanbul.
- GÖNEY, E. 1986 "Göreme Vadilerinde Doğal ve Kültürel Değerlerin Korunması", Ulusal Çevre Sempozyumu (12-15 Kasım 1984 Adana) Ankara.
- GÖNEY, E. 1988 "Nevşehir Yöresinde Yeraltı Kentleri" Turizm Yıllığı, s.93-104, Ankara.
- KURTER, A.-Y. HOŞGÖREN, 1986, Jeomorfoloji Tatbikatı (2. Baskı), İ. Ü. Ed. Fak. Yay. No: 1944, 416 s. İstanbul.
- SÜR, Ö. 1966, "Nevşehir ve Ürgüp Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları" Coğrafya Araştırmaları Dergisi, sayı.1, s. 179-200, Ankara.
- SÜR, Ö. 1972, Türkiye'nin Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay. no. 223, 119s. Ankara.

